

Estratto – Tiré à part
Separata – Offprint – Sonderdruck

RIVISTA
ITALIANA
di
ONOMASTICA

RION, XXXI (2025), 1

Rivista Italiana di Onomastica «RION»

vol. XXXI • n° 1 • anno XXXI • primo semestre 2025

Comitato scientifico:

MARIA GIOVANNA **ARCAMONE** (Pisa), PIERRE-HENRI **BILLY** (Paris),
RITA **CAPRINI** (Genova), EMILI **CASANOVA HERRERO** (València),
MARINA **CASTIGLIONE** (Palermo), JEAN-PIERRE **CHAMBON** (Clermont-Ferrand),
RICHARD **COATES** (Bristol), PAOLO **D'ACHILLE** (Roma), DIETER **KREMER** (Leipzig/Trier),
ANDRÉ **LAPIERRE** (Ottawa), ELENA **PAPA** (Torino), PAOLO **POCETTI** (Roma),
ALDA **ROSSEBASTIANO** (Torino), GIOVANNI **RUFFINO** (Palermo),
WOLFGANG **SCHWEICKARD** (Saarbrücken), LEONARDO **TERRUSI** (Teramo)

Direttore: ENZO **CAFFARELLI** (Roma)

Redazione: GUIDO **BORGHI** (Genova), MAURO **MAXIA** (Sassari),
ROBERTO **RANDACCIO** (Cagliari), FRANCESCO **SESTITO** (Roma/Saarbrücken)

Corrispondenti internazionali:

TERHI **AINIALA** (Helsinki)
BRAHIM **ATOUI** (Oran, Algérie)
LAIMUTE **BALODE** (Rīga)
ANA ISABEL **BOULLÓN AGRELO**
(Santiago de Compostela)
GIUSEPPE **BRINCAT** (Malta)
DUNJA **BROZOVIĆ-RONČEVIĆ** (Zadar)
ANA Mª **CANO GONZÁLEZ** (Oviedo-Uviéu)
AARON **DEMSKY** (Ramat-Gan, Israele)
MARIA VICENTINA DE PAULA
DO AMARAL **DICK** (São Paulo)
SHEILA M. **EMBLETON** (Toronto)
ZSUZSANNA **FÁBIÁN** (Budapest)
OLIVIU **FELECAN** (Baia Mare)
Mª VALENTINA **FERREIRA** (Lisboa)
ARTUR **GALKOWSKI** (Łódź)
CONSUELO **GARCÍA GALLARÍN** (Madrid)
JEAN **GERMAIN** (Louvain-la-Neuve)
MARÍA DOLORES **GORDÓN PERAL** (Sevilla)

MIKEL **GORROTXATEGI** (Bilbao-Bilbo)
MILAN **HARVALÍK** (Bratislava)
ISOLDE **HAUSNER** (Wien)
BOTOLV **HELLELAND** (Oslo)
FLAVIA **HODGES** (Sydney)
ADRIAN **KOOPMAN** (Pietermaritzburg, S.A.)
DIETLIND **KREMER** (Leipzig)
JAROMIR **KRŠKO** (Banská Bystrica)
MARINA **MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ** (Split)
KAY **MUHR** (Belfast)
PEETER **PÄLL** (Tallinn)
YAROSLAV **REDKVA** (Chernivtsi)
GÉRARD **TAVERDET** (Fontaine-lès-Dijon)
DOMNIȚA **TOMESCU** (București)
JOAN **TORT i DONADA** (Barcelona)
WILLY **VAN LANGENDONCK** (Leuven)
STEFANO **VASSERE** (Bellinzona)
MATS **WAHLBERG** (Uppsala)

Redazione: c/o Enzo Caffarelli, via Tigrè 37, I-00199 Roma

T. +39.06.8600736 – E-mail: enzo.caffarelli@alice.it

Amministrazione, diffusione e pubblicità: SER (Società Editrice Romana s.r.l.) ItaliAteneo
piazza Cola di Rienzo 85, I-00192 Roma – T. +39.06.36004654 – Fax +39.06.36001296

E-mail: ordini@sereditrice.it – Web: www.sereditrice.it

Direttore responsabile: Giuseppe Caffarelli.

Finito di stampare nel mese di febbraio 2025
presso la STR Press s.r.l. – via Carpi 19, I-00071 Pomezia (Roma)
per conto di Società Editrice Romana srl

SOCIETÀ EDITRICE ROMANA

Rivista Italiana di Onomastica

«RION», XXXI (2025), 1

Saggi

PATRIZIA DE BERNARDO STEMPEL (Vitoria-Gasteiz), <i>Il nome antico di Asti</i>	13-22
JEAN-PIERRE CHAMBON (Clermont-Ferrand), <i>Quatre noms de lieux de la Haute-Saône: Alaincourt, Clairegoutte, Étroitefontaine, Lomont. Essais de mises au point</i>	23-43
GUIDO BORGHI (Genova) / MARTINA DELUCCHI (Göttingen), <i>Teutrania, Teutranite e la sua genealogia: uno studio etimologico su IG XI.4 1206.8</i>	45-60
ENZO CAFFARELLI (Roma), «Un vecchio bianco per antico pelo». <i>L'anzianità e il politicamente corretto</i>	61-88
MARIO CHICHI (Palermo), <i>Personaggi proverbiali: uno studio onomastico sulla raccolta paremiografica di Giuseppe Pitre</i>	89-114
ROSA RONZITTI (Genova), <i>La base toponimica osp- in Sardegna: ipotesi etimologiche indoeuropee secondo un nuovo filone di ricerca</i>	115-128
FRANCESCO DI VASTO (Cosenza), <i>Su un toponimo germanico della Calabria settentrionale: Sassón</i>	129-140

Varietà

FEDERICA CASADEI (Viterbo), <i>I “capitonimi”, omonimi che differiscono per l'iniziale maiuscola o minuscola</i>	142-161
IVANA VERMIGLIO (Palermo), <i>Invenzione e creatività nei nicknames televisivi: le squadre di Reazione a catena (2023)</i>	162-173

Minima onomastica

ELVIRA ASSENZA (Messina), <i>Cognomi comparativi e superlativi</i>	176
XAVERIO BALLESTER (València), <i>Vicent, Vicenç, Vicencio</i>	178
MARINO BONIFACIO (Trieste), <i>Un etnico nascosto: Ferletta/Ferleta/Frleta 'friulano'</i>	180
GUIDO BORGHI (Genova), <i>Bismantova non è il doppio di Mantova</i>	181
ENZO CAFFARELLI (Roma), <i>Toponimi illustri con orgogli municipali: come definirli tecnicamente?</i>	183
MARINA CASTIGLIONE (Palermo), <i>Gli agiofitonimi nella lessicografia siciliana</i>	185
FRANCESCO DEGL'INNOCENTI (Firenze), <i>Tientsin tra bilinguismi, propaganda e Italian-Style</i>	187
MARCO DI GIACOMO (Chieti), <i>Sugli agiofitonimi abruzzesi</i>	189
ANTONIO DI NARO (Palermo), <i>Aziende italiane e made in Italy. Le scelte onomastiche di alcune linee di prodotti</i>	190
ALESSANDRO FADELLI (Pordenone), <i>Cognomi “mutanti” (e ingannevoli) nel Pordenonese</i>	192
LUCA FIANNACA (Palermo), <i>Quando il gregge perde i nomi: note di onomastica ovicaprina siciliana</i>	194

LYDIA FLÖSS (Trento), <i>Mezzocorona e Mezzolombardo</i>	195
MARCO FRAGALE (Palermo), <i>A caccia di lupi: soprannomi e licotoponimi madoniti tra documenti ed etnotesti</i>	197
NUNZIO LA FAUCI (Palermo), <i>Onomastica cinematografica: Ani e Anora</i>	199
LUIGI MATT (Sassari), <i>Un'invenzione onomastica erroneamente attribuita a Salgari</i> : Grissonopoli	201
LUCA MORLINO (Trento), <i>Toblerone</i>	202
FEDERICO MUSSANO (Roma), <i>I locker di Amazon</i>	203
PATRIZIA PARADISI (Modena), <i>«Quel nome! Quel nome!»: conseguenze funeste dell'error nominis</i>	204
PAOLO POCCETTI (Roma), <i>Variabilità di etnici e toponimi filtrata da altri ambiti onomastici</i>	206
ROBERTO RANDACCIO (Cagliari), <i>Ufficio deonomastici smarriti</i> : Bertillonaggio	208
LUIGI SASSO (Genova), <i>Peter Handke: i nomi propri e la felicità</i>	210
PAOLO SCALORA (Siracusa), <i>Scogli Due Fratelli presso Siracusa</i>	211
LEONARDO TERRUSI (Teramo), <i>Interpretatio nominis in Infanzie di Mariano Longo</i>	213

Rubriche

Materiali bibliografici

Recensioni

Giovana Alfonzetti, Vuciata Kitchen Market. <i>Il dialetto nel paesaggio linguistico siciliano</i> , Palermo, Centro di studi filologici e linguistici siciliani 2023 [ENZO CAFFARELLI (Roma)]	216-219
Nunzio La Fauci, <i>Fare nomi</i> , Milano, Giunti-Bompiani 2023 [ENZO CAFFARELLI (Roma)]	219-222

Schede di volumi

Alfio Lanaia, <i>Coccinelle spose e mantidi filatrici. Nomi siciliani di invertebrati e piccoli animali. Studio etimologico e iconimico</i> , Palermo, Centro di studi filologici e linguistici siciliani 2023 [ELVIRA ASSENZA (Messina)]	222-224
Richard Brütting, <i>Namen zwischen Wirklichkeit und Imagination: Literarische Onomastik und Interpretation</i> , Berlin, Frank & Timme 2024 [DONATELLA BREMER (Pisa)]	224-227
Alberto Ferraboschi, <i>Strade che vai storie che trovi: La storia della toponomastica reggiana</i> , Atti della Giornata di Studi, Reggio Emilia, 5 maggio 2023, Rimini, Panozzo Editore 2023 [ENZO CAFFARELLI (Roma)]	227-229
Beatrice Nicastro, <i>Campofranco e Sutura, DATOS Dizionario-atlante della toponomastica orale in Sicilia</i> , 2, Palermo, Centro di studi filologici e linguistici siciliani 2024 [ENZO CAFFARELLI (Roma)]	229-231
Javier Terrado Pablo / Javier Giralte Latorre (eds.), <i>Nuevos senderos en la toponimia hispánica</i> , Lleida, Pagès editors 2023 [ENZO CAFFARELLI (Roma)]	231-233

Vicent, Vicenç, Vicencio...

Xaverio Ballester (València)

Si n'hi ha un andrònim identificable en la valenciana, eixe és *Vicent* (hipocorístic *Sento*). L'històric regne de València i sa homònima capital contenen dos sants nomenats *Vicent*. U, el famós màrtir d'època romana. El poeta romà Prudenci, naixcut probablement en Calahorra (La Rioja) en l'any 348, mos descriu el seu brutal patiment en el llibre V del *Peristephanon* (vv. 3-4: «tibi/ corona, Vincenti, datur»). *Vincentius* naixqué en Osca, pero fon martirizat en la capital del Túria, *sub Diocletiano*, en el 304. Segons la tradició el sant fon arrossegat per la *uia Augusta* que travessava la ciutat i tal cèntric carrer és nomenat *de Sant Vicent* almenys des de 1239 (Desamparados Cabanes / Ramón Ferrer, *Libre del Repartiment del Regne de Valencia*, 1979, I, p. 159 registre 1451, I, p. 167 ¹⁵³⁴ any 1240: «carraria Sancti Vincentii»). Ad est episodi seguien uns atres més o manco llegendaris: el seu cadàver defés per un corp, despuix llançat al mar i rescatat, trasllat de ses relíquies en el s. XII a Lisboa, ciutat de la qual és patró... Tradició i ciència estan d'acort: durant tot el llarc domini islàmic el seu cult perdurà en una iglésia, hui encara operativa, de la ciutat.

El detall del corp té un curiós corolari onomàstic arrematant en el «facto de popularment se chamar, ao corvo, *vicente*» en portugués (Gabriela Morais, *A Genética e a Teoria da Continuidade Paleolítica aplicadas à Lenda da Fundação de Portugal, Irlanda e Escócia*, 2008, p. 42). Resumida esta és l'història: el *Promunturium sacrum* 'cap sant' era considerat en lo món antic "el límit més occidental no sols d'Europa sino també de tota l'ecúmene" (Estrabó 3,1,4). Això comportava la concepció del promontori com a manifestació del més important *finis terre* atlàntic i de la proximitat del món dels morts. Conseqüentment n'existien moltíssimes supersticions, a voltes arreplegadas pels autors antics i ben conservades en lo folclor. El cos rescatat del màrtir hauria rebut sepultura en el 'cap sant', en un lloc «descrito pelo historiador medieval árabe Idrisi como a "igreja dos corvos", porque a presença de misteriosos corvos tê-lo-ia preservado de eventuais invasões. Trata-se de uma lenda idêntica à narrada no *Mabinogi* galês de Branwen, na qual a cabeça do deus Bran (o corvo) protege Gales de eventuais invasões» (cfr. Mario Alinei / Francesco Benozzo, *Alguns aspectos da Teoria da Continuidade Paleolítica aplicada à região galega*, 2008, pp. 15-16). El parage se troba en una *freguesia* de també *sagrat* nom històric: *Sagres*. Afegirem que l'escut de la "muy noble" ciutat de Lisboa amosta dos corps protegint la nau que trasllada el cos del sant. Com sol passar, l'estratigrafia del mite és més profunda i ací tindríem, al remat, «a cristianização do deus Corvo milenar céltico [...] no próprio S. Vicente» (Morais, *op. cit.*, p. 41), o siga: el típic *aggiornamento* d'un mite antic: el deu corp-Bran-Tubal-Hèrcules-S. Vicent...

L'atre sant Vicent (1350-1419) siguié un *faedor* de milacres, tradició encà commemorada cada any en sa ciutat natal, i personage molt viager, per més que *sua valentina*

ac materna lingua fuerit semper locutus, com diuen les actes de sa canonisació en 1455. El Vicent dominic i migeval es diferencia del romà pel seu llinatge, *Ferrer*, molt comú en València, com també el seu *pendant* en casi tota Europa (*Ferrari, Ferreira, Herrero, Kovač, Kovács, Kowalski, Schmidt, Seppä, Smith...*).

En català el nom del sant és *Vicenç*. Abdós noms tenen son ètim en el llatí *Vincētiūs*, derivat de *uincēre* ‘vencer’, pero mentres el català, com l’italià *Vincenzo* (hipocorístic *Enzo*) prové del *casus rectus*, el *Vicent* valencià procedix d’un vocatiu o d’un genitiu. El terme pròpiament castellà és *Vicencio*, venint també de *Vicētiū* – i preservat en la toponímia, un altre exemple del beneficiós consorci d’antroponímia i toponímia per a resoldre qüestions onomàstiques. Els *Vicente* espanyol, gallec i portugués representarien simplement una còpia del valencià en la deguda *-e* paragògica. Tenim, en efecte, un *[Villa]vicencio [de los Caballeros]* en la província de Valladolid (Castella) i un *[San] Vicencio* en Orense (Galícia) o *[San] Vincenzo* en gallec (i note’s el *San*). En Aragó està documentat *Sancto Vicencio* en Osca en 1154 i en Terol en 1179 (Tomás Buesa, *El antroponimo San Vicente en Aragón, en Aragón en la Edad Media*, 2000, pp. 68 i 70). Tot açò confirma que el valencià *Vicent* representa un excepcional desenvolupament des de *Vicēti*, quan en lo romanç hispànic la norma era partir de *Vicētiū* –, encara que tenim tres *Bi-cent* en texts navarros (Ricardo Ciérvidé, *Primeros documentos navarros en romance [1198–1230]*, 1972, pp. 115 ^a1202 i 119 ^a1210) i un *Vicent* (*ibidem* p. 120 ^a1212).

Tampoc podem explicar la veu valenciana per influència de l’àrap, llengua que no té ni /v/, ni /el/, ni /nt/ final. De fet, el tan valencià *-nt* final per a topònims llatins en *-an-* (**Antonian-*, **Mucian-*... > *Ontinyent, Moixent*...) sols apareix en l’onomàstica valenciana (per exemple, *Bocairent*) i no en l’àrabi (Àngels Diéguez / Concha Ferragut, *Llibre de la Cort del Justicia d’Alcoi*, 2012, p. 38 ^a62 ^a1263: «Albocayreni»), de manera que la forma esperable en àrap seria [†]*Bisan* o similar.

Vicent es documenta en València pràcticament des del primer moment possible, l’any de la conquesta cristiana de 1238: «D. Vicent» en el *Llibre del Repartiment* (Cabanes / Ferrer, *op. cit.*, I, 59 ^a254; *item* II, p. 145 ^a1010 ^a1249: «Bernat Vicent, R. Vicent», II, p. 171 ^a1248 ^a1249: «Vicent Vedela»), llibre on el dit 1238 tenim també documentat un – foraster, sense dubte – *Vicenç*: «episcopus Vicensis» (Cabanes & Ferrer, *op. cit.*, I, 66 ^a419 i 128 ^a1136:), puix la València islàmica difícilment podria proveir-se de bisbes. En 1263, en lo *Llibre d’Alcoy*, en canvi, ya sols trobem *Vicent* (Diéguez / Ferragut, *op. cit.*, p. 42 ^a72: «Vicent de Ferer [...] per Vicent [...] a Vicent», p. 43 ^a75: «entre Vicent»).

Recull Agustín Ubieto (*Documentos de Sigüenza* I, 1972) un text del monestir de Sigüenza (Osca) de 1196, còpia segurament d’un altre de 1178, en la veu *Vicenç* ya acreditada: «De Catalonis, episcopum Vicensem [...] sacristam Vicensem» (p. 55) i «Vicensi, sacrista» (p. 56). És dir: 42 (o 60) anys des de la conquesta de València en 1238, el català, com el castellà, ya s’havia decantat pel cas recte *Vicētiū* –. Llavors, si la llengua valenciana és simplement el resultat de *repobladors* lingüístics catalans vinguts a partir de 1238 ¿d’on tragué la seua tan antiga i peculiar forma *Vicent*? [Estudi finançat pel projecte PID2020-114216RB-C65].